

Kvinder i offentlige institutioner

Af *Anna Thestrup*

Langt ind i det 19. århundrede varetoges al offentlig forvaltning i Danmark af mænd. Det gjaldt både lokalforvaltningen og den centrale forvaltning. Kvinder kunne nok være beskæftiget af de offentlige myndigheder, men kun med arbejde, som ifølge tidens normer bedst eller udelukkende kunne varetages af kvinder. Det kunne være som jordemødre ved Fødselsstiftelsen eller som sangerinder og danserinder ved Det kongelige Teater. Men som noget nyt ansattes kvinder til at varetage arbejde, som mændene hidtil havde haft monopol på. Det første område, hvor de fik mulighed for at komme ind, var som telegrafister. Telegrafanlægget blev anlagt i 1850'erne i Danmark og blev fra starten udelukkende betjent af mænd, men i 1864 blev en kvinde – Mathilde Fibiger – ansat som telegrafistinde. Hun fik følgeskab af ganske få kvinder, men der skulle gå 15 år, inden den centrale offentlige forvaltning åbnede dørene for kvinder.

Den centrale offentlige forvaltning bestod dels af ministerierne, dels af relativt få institutioner i København, som varetog opgaver på landsplan. Blandt de sidstnævnte kom en åbning i den ellers totalt dominerede mandsverden. Fra begyndelsesåret 1879 og indtil år 1900 ansatte to institutioner kvinder, nemlig Statistisk Bureau og Rigsarkivet. Vi skal efter århundredskiftet, inden der for alvor kom skred i ansættelse af kvinder i centralforvaltningen. Finansministeriet fik i 1901 den første kvinde inden for dørene, en cand.polit. Den første kvindelige jurist blev færdig i 1905, og vi skal frem til 1911, før en kvindelig jurist kom i centraladministrationen, nemlig Justitsministeriet. Kultusministeriet fik sin første kvindelige skriver i 1903.

Der var forskellige måder at være ansat på; det laveste niveau var som løst ansat med-

hjælper, lønnet af en medhjælpssum, som lederen af institutionen disponerede over. Den ansættelsesform gav ingen garanti for, hvor længe ansættelsen varede, og det var meget vanskeligt at opnå lønforhøjelse uanset prisudviklingen i samfundet. Der var ingen ret til pension. Stillingsbetegnelserne kunne være forskellige, for eksempel skriver eller assistent.

Der var et stort spring fra medhjælper til ansættelse som bestillingsmand, der krævede dansk indfødsret. Det var en regulær stilling hvortil lønnen var bevilget på en lønningslov, og som derfor medførte et ansættelsesbrev, udstedt efter aftale med det ministerium, institutionen hørte under. I ansættelsesbrevet var normalt anført lønnen og arbejdstidens længde. Arbejdstiden var i reglen 4 – 5 timer om dagen, men lønnen var til gengæld næsten umulig at leve af. Der var mulighed for lønforhøjelse, dels ved oprykning i bedre gage-rede stillinger, der blev ledige, dels på grund af inflation i samfundet, men ikke som en rettighed. Pension var oprindeligt kun i form af myndighedernes krav om selvpensionering, altså reservering af en vis andel af lønnen til en fremtidig pension, men i slutningen af det 19. århundrede blev det mere almindeligt, at bestillingsmændene opnåede ret til pension i forbindelse med nye lønningslove for de pågældende institutioner. Som stillingsbetegnelse anvendtes ofte assistent.

Ansættelse som embedsmand var det højeste, der kunne opnås i dette hierarki. Til gengæld krævedes foruden dansk indfødsret og uplettet vandel også, at man var vederhæftig, altså et økonomisk krav, for eksempel at man ikke var gået konkurs. Endelig skulle man ved hjælp af en eksamen eller på anden måde godtgøre sin duelighed. Embedet gav

ret til løn og ifølge grundloven også til pension, begge dele væsentlig højere end hvad bestillingsmanden kunne opnå. Der var pligt til at udføre embedets forretninger, hvilket indebærer, at der ikke var nogen fast arbejdstid. En embedsmand blev udnævnt af kongen og skulle sværge troskabsed til kongen og på grundloven. Embedsmanden skulle udvise troskab mod staten og skulle også ud over sit embede varetage statens interesser. At vold mod embedsmand straffedes strengere end vold mod bestillingsmand, var et gode af mere formel karakter. Stillingen blev som hovedregel opslået, så enhver interesseret kunne søge; det gjaldt dog ikke militæret. Stillingsbetegnelser var chef, ekspeditionschef eller fuldmægtig.

I princippet skulle en chef selv varetage embedets forretninger. Når de var for omfattende til det, kunne han få bevilget penge til ansættelse af bestillingsmænd. Men da selv en chef undertiden var fraværende eller måske ikke kunne overkomme at lede alle sag-områder, fik han brug for én eller flere fuldmægtige. Da de netop var ansvarlige – havde fået fuld magt – når chefen var fraværende, måtte de også være embedsmænd med de krav og goder, som fulgte heraf.

Der var ikke i forrige århundrede den opsplitning i personalekategorier med forskellig uddannelse, som kendes i vore dage. Det almindelige var, at næsten alle i de her berørte institutioner var akademikere; sidestillet hermed var militæret og blandt andet Postvæsenet og Toldvæsenet, som havde sine egne uddannelser. Ud over akademikerne fandtes måske en enkelt person, der varetog budtjeneste, fyrede i kakkelovnene og klarede andre praktiske opgaver; alle andre opgaver tog akademikerne sig af. De begyndte ofte som løst ansatte medhjælpere for så at få fast ansættelse som bestillingsmand, når en sådan stilling blev ledig. Som bestillingsmand måtte man varetage alle mulige sider af arbejdet, som for eksempel betjene publikum, lægge dokumenter i orden, skrive breve, føre regnskab og lave statistik. Man måtte regne med at være bestillingsmand i ca. 10 år, inden

muligheden for advancement til en stilling som embedsmand kom inden for rækkevidde.¹

Statistisk Bureau 1878–1880

I begyndelsen af 1878 fik Statistisk Bureau en ny chef, Marius Gad. Han havde studeret matematik og sprog et par år, og da cand.polit.-studiet startede i 1848, gik han straks i gang med det. Han afsluttede sit studium i 1853 og var, med en kort afbrydelse, ansat i Krigsministeriet i 25 år, inden han overtog ledelsen af Statistisk Bureau. I løbet af det første år orienterede han sig i bureauets arbejde og dets muligheder; han tog blandt andet på en studietur til de tilsvarende norske og svenske statistiske institutioner.²

Statistisk Bureau – forgængeren for Danmarks Statistik – havde normalt en del mennesker løst tilknyttet, som deltog i sortering, kontrol og bearbejdelse af tællingsskemaerne. Når bureauet med ti års mellemrum afholdt folketællinger, var der flere løst ansatte end normalt. Det var indtil Gads tiltræden i 1878 formentlig altid mænd, men vi ved det ikke med sikkerhed, fordi bureauets arkiv er meget dårligt bevaret. Da bureauet fra 1879 begyndte at ansatte kvinder i faste stillinger, ville det være naturligt at vælge blandt nogen, hvis arbejdsindsats man kendte, og det skete også i nogle tilfælde, men ikke altid.³

Statistisk Bureaus faste personale var ved Gads tiltræden en fuldmægtig og syv assistenter foruden de løse. Gad søgte om en udvidelse af budgettet for finansåret 1879/80

1. *Salmonsens Konversationsleksikon* (København, 1915ff.), artiklerne: Centraladministration, Bestillingsmand, Embedsmand. *Dansk Biografisk Leksikon*, bd. 4 (København, 1980), s. 390f. : Mathilde Fibiger. *Hof- og Statskalenderen 1882ff.*: afsnit ang. ministerier m.v. *Kvindelige Akademikere 1875–1925*, red. af Lis Jacobsen (København, 1925), s. 210ff. Niels Petersen, *Kultusministeriet* (København, 1984), s. 142f. RA. Statistisk Bureau, kopibog 1879, 12. maj nr. 638.
2. *Statistisk Bureaus Historie* (København, 1899), s. 46ff., 139. Stat. Bureau, kopibog 1879 nr. 638, 31. maj nr. 661.
3. Stat. Bureau, Indtægter og Udgifter 1878/79–1884/85 fol. 3. Stat. Bureau, Indtægts- og Udgiftsbog 1885/86–1897/98 fol. 35ff., 47f.

med 1.000 kroner, så bureauets assistentpladser kunne udvides fra syv til otte. Da bevillingen forelå, meddelte han Finansministeriet, at hensigten var »at ansætte foreløbig én og senere ved indtrædende Ledighed i Assistentposterne fremdeles én Kvinde som Assistent, saaledes at af Bureauets 8 Assistentposter de 2 i Eftertiden besættes med Kvinder.«. Dette er den første indstilling om fast ansættelse af en kvinde inden for den statslige forvaltning, endog med positiv særbehandling af kvinder. Gad oplyste senere, at finansminister Estrup gik ind på forslaget så villig, at han ingen vanskelighed havde med at få det gennemført. Finansministeriets godkendelse af forslaget forelå i løbet af 2–3 uger og er helt i traditionel stil, hvor lange passager i svaret er ordret gengivelse af ansøgningen.⁴

Gad havde oplyst, at han »ifølge sit Kjendskab til Arbejds materialet, men tillige gennem Prøvearbejder har vundet den Overbevisning, at kvindelig Arbejds kraft indenfor de nævnte Grændser vil i flere Henseender være meget nyttig for Bureauet. Man formener endelig ogsaa at turde paaberaabe sig Erfaringer fra de Kongelige statistiske Centralbureauer i vore 2 nordiske Nabolande, Sverig og Norge, hvor man allerede i flere Aar har beskæftiget 3 á 4 Kvinder i hvert af Bureauerne og fundet sig vel tilfreds hermed.«⁵

Senere uddybede Gad sit synspunkt: »Det statistiske Bureau kan vistnok blandt sit underordnede Personale bruge enkelte Kræfter, der ikke behøve at være i Besiddelse af særlige Kvalifikationer, naar de ikkun ere paalidelige, flittige og tænksomme Arbejdere ...«. Problemet var, at Bureauet hidtil »til Assistenten har søgt unge Mænd, der ifølge deres Uddannelse og Kundskaber maatte attraa om ikke altfor lang Tid at opnaa en bedre Stilling«. Bureauet havde med andre ord brug for personale, som ikke forventede at opnå en bedre stilling, og hvem kunne bedre opfylde den betingelse end kvinder? Ingen! De stillede ikke store forventninger til løn

eller avancement, for de var ukendte med et arbejdsmarkeds vilkår, og de havde ingen eller næsten ingen formaliseret uddannelse. Gad indstillede til Finansministeriet, at kvindernes »Begyndelsesløn antages passende at kunne sættes til 600 Kroner aarlig, og som naturligvis aldrig kunne naa højere op end de bedre Assistentlønninger«. ⁶ Kvinderne kunne efter Gads forslag altså ikke avancere til embedsmænd, og det skyldtes både, at de ikke havde den fornødne uddannelse, og at de var kvinder.

Den 30. maj 1879 godkendte Finansministeriet som nævnt ansættelse af kvinder i Statistisk Bureau, og den 1. juni begyndte den første, Anna Sofie Gad, som var datter af bureauets chef. Der er ingen tvivl om, at Gad havde haft hende i tankerne, da han tre uger tidligere søgte om tilladelse til at ansætte kvinder. Hun havde i foråret arbejdet i Bureauet, og Gad havde altså med nogle »Prøvearbejder« sikret sig, at hun kunne udføre arbejdet tilfredsstillende. Han havde taget brodden af en eventuel kritik ved med det samme at oplyse, at han ønskede at ansætte to kvinder. Måske vidste Gad allerede i maj, at en stilling blev ledig fra den 1. august, så han kunne nybesætte den med en kvinde.⁷

Anna Sofie Gad

Anna Sofie Gad var kun 20 år, da hun blev ansat i Statistisk Bureau, men havde allerede som 18-årig taget en uddannelse som lærerinde fra Femmers kursus. Uddannelsen som lærerinde var én af de få muligheder, kvinder havde, og den brugtes især i private skoler eller som privatlærerinde. Anna Sofie har måske undervist en tid uden at have lyst til det,

4. Stat. Bureau, kopibog 1879 nr. 638. RA. Finansministeriet Sekretariatet, brevbog til journal 1879 30. maj nr. 809.

5. Stat. Bureau, kopibog 1879 nr. 638 og 661.

6. Stat. Bureau, kopibog 1879 nr. 638 og 9. juni nr. 667. Stat. Bureau, journalsager 1880–89, Personal-Statistik vedrørende Det statistiske Bureau for Aaret 1880.

7. *Hof- og Statskalenderen*, årgangene 1880–1889; Statistisk Bureau. Stat. Bureau, kopibog 1879 nr. 638 og 667. Stat. Bureau, Indtægter og Udgifter 1878/79–1884/85 fol. 3, 1.–31. marts 1879. Stat. Bureau, journalsager 1870–79, en oversigt over lønninger i finansåret 1879–80 (dokument uden titel).

Her hygger Nico (t. venstre) og søsteren Anna Margrethe Kornerup sig, omgivet af alle de møbler og genstande, som omkring århundredskiftet hørte hjemme i borgerskabets dagligstue. Man havde åbenbart sans for blomster i det hjem. Det kgl. Bibliotek, billedsamlingen.

og hun eller faderen har fået den idé, at Statistisk Bureau kunne bruge hende. Faderen er vel kommet hjem og har fortalt, at der var kvinder ansat i både Norge og Sverige. Inden ansættelsen havde Marius Gad benyttet hende som ekstraarbejder, hvor hun i marts fik udbetalt 195 kroner for at have behandlet »fire landkommunale regnskaber og et høstudbytte«. Meningen må være regnskab fra fire amters landkommuner og et amts høstudbytte. Hun har formentlig arbejdet mere end en måned, for da hun blev fast ansat, tjente hun kun 50 kroner om måneden. Hun blev i Statistisk Bureau i knap 14 år – indtil foråret 1893. Hun fik en tragisk skæbne, for hun tilbragte resten af sit liv – godt 40 år som patient på Sct. Hans Hospital. Familien var

måske disponeret for sindssyge, for også en ældre broder var indlagt der i årtier.⁸

To måneder efter Anna Sofie Gads ansættelse blev den næste kvinde ansat, Rosa Pavline Jacobsen. Hun var kun 18 år, da hun begyndte og havde ingen former for forud-

8. Stat. Bureau, kopibog 1879 nr. 638, nr. 667. Stat. Bureau, Indtægter og Udgifter, 1878/79–1884/85 fol. 3. Stat. Bureau Indtægts- og Udgiftsbog 1885/86–1897/98 fol. 19. Stat. Bureau, journalsager 1880–89, Personal-Statistik vedrørende Det statistiske Bureau for Aaret 1880. Ibid., Regnskab over ... Kontorudgifter ... 1. April 1888 til 31. Marts 1889, Honorarer for særlige Arbejder. Hof- og Statskalenderen 1893 og 1894: Stat. Bureau. Ulf Gad, *Præsteslægten Gad* (København, 1930), s. 64f. Ulf Gad, *Præsteslægten Gad* (København, 1970), s. 64. Marius Gad, *Oplysninger om Efterkommerne af Præsten Elieser Gad* (København, 1899), s. 13.

gående uddannelse. Hun blev kun i bureauet indtil udgangen af november 1880.⁹

Anna Margrethe Kornerup

Bureauet havde ved Rosa Jacobsens afgang haft tid til at gøre sine erfaringer med beskæftigelse af kvinder og kunne formelt tage stilling til, om man ville fortsætte, men reelt var der ingen vej tilbage, for pengene kunne kun strække til at aflønne en kvinde. Det overskydende beløb var nemlig anvendt som løntillæg til mændene, og det ville de naturligvis ikke afstå. Det blev Anna Margrethe Kornerups chance. Der var fra marts 1879 – samtidig med at Gads datter nævnes – beskæftiget en person ved navn Kornerup, men fornavnet er ikke anført, og det betød i reglen, at det var en mand. Vi ved derfor ikke, om Anna Margrethe Kornerup havde været løst tilknyttet inden, eller om det var et familiedlem, som skaffede hende ind. Hun var en virkelig trofast arbejdskraft og blev i over 40 år.¹⁰

Faderen havde været proprietær, inden familien flyttede fra Høje Taastrup til københavnsområdet; i mange år boede den på Frederiksberg, først Frederiksberg Allé, senere i Allégade. I 1899 blev Anna Margrethe Kornerup gift og fortsatte med sit arbejde efter giftermålet, hvad telegrafistinderne ikke kunne få lov til. Finansministeriet blev tilsyncladende ikke spurgt, om en gift kvinde kunne fortsætte med at arbejde.¹¹ Hun giftede sig med en kollega, Niels Christian Christensen, som var cand.phil., men ikke havde taget en afsluttende eksamen. Han havde tidligere arbejdet som korrektør ved Politiken og hos Rubin ved Københavns statistiske kontor. På trods af den ufuldstændige uddannelse avan-

cerede han i løbet af få år til fuldmægtig, hvad Anna Margrethe Kornerup ikke kunne blive. Hun fortsatte som assistent indtil 1919, hvor hun fik en mere beskedne forfremmelse, og få år efter forlod hun Statistisk Bureau. Ægteparret fik ingen børn, men med to lønninger kunne de leje en villalejlighed på Frederiksberg og holde husasistent. Senere flyttede familien til Charlottenlund.¹²

Marius Gad

Gads udspil med en begyndelsesløn på 600 kroner om året for kvinder kan sammenlignes med, at en akademiker skulle have haft 1.000 kroner. Da lønnen til den ansatte kvinde var lavere end det ansøgte beløb, kunne det overskydende bruges til at give løntillæg til andre ansatte. Det havde Gad formentlig allerede tænkt på, da han søgte pengene, og på den måde havde han altså skaffet et par af de ansatte lønforhøjelse uden direkte at søge Finansministeriet om det. Han havde over for Finansministeriet nævnt behovet for flere overordnede stillinger, men reelt kun søgt om bevilling af en stilling i den billige ende af skalaen. I slutningen af maj 1879 meddelte han Finansministeriet, at han havde til hensigt at forelægge en ny organisationsplan for bureauet. Ministeriet opfordrede ham under hånden til at fremskynde forslaget, og i løbet af et par uger leverede Gad 18 sider med en redegørelse for bureauets arbejde og sine ønsker om ændringer. Han var fra januar 1879 efter en pause igen medlem af Folketinget, valgt af Højre, så måske havde han en personlig kontakt til finansminister Estrup.¹³

Gad kom dels med en historik, dels en redegørelse for ca. 30 forskellige opgaver, som

9. Stat. Bureau, journalsager 1880–89, Personal-Statistik ..1880.

10. Stat. Bureau, Journalsager 1880–89, Personal-Statistik ..1880. Stat. Bureau, Indtægter og Udgifter 1878/79–1884/85 fol. 3, 11f. *Hof- og Statskalenderen 1923*: Statistisk Departement.

11. *Københavns Vejviser 1870*, Frederiksberg Allé 55. RA. Folketælling København 1890 og 1895, Allégade 21, Frederiksberg. *Hof- og Statskalenderen 1896 og 1899*: Statens stat. Bureau.

12. *Hof- og Statskalenderen 1923*: Stat. Departement. LA. Kirkebog, Frederiksberg sogn, viede 1.11.1899. Folketælling København 1901, Dronning Olgasvej 45. *Københavns Vejviser 1911*, Roligheds Sidevej 11, Charlottenlund. *Marcus Rubins brevveksling 1870–1922*, udgivet ved Lorenz Rerup, bd. 1 (København, 1963), s. 284, bd. 4, s. 115, 354f.

13. Victor Elberling, *Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar*, bd. 1 (København, 1949), s. 159f. Stat. Bureau, kopibog 1879 nr. 638 og 661.

bureauet varetog, men der var også fremtidsvisioner for bureauet, som ».. endnu ikke har beskæftiget sig med Opgaver, vedrørende Belysningen af de sociale Forhold i dette Ords snævrere Betydning, at det hidtil aldeles har maattet lade ligge Tanken om Forsøg med Hensyn til Tilvejebringelsen af en Statistik om den indenrigske Omsætning og af en Industristatistik, at det selv med Hensyn til den udenlandske Omsætning har maattet lade det bero med at foretage en Beregning af Værdien ..., og endelig at der altid maa paaregnes at opstaa nye Spørgsmaal, som trænge til statistisk Bearbejdelse«. Efter Gads plan skulle han selv være direktør med en ikke ringe lønforhøjelse, og bureauet skulle have en underdirektør og to fuldmægtige foruden de otte assistenter. Forslaget betød en forøgelse af lønudgifterne fra ca. 22.000 til 28.000 kroner eller omkring 30%, og her kunne Gad henvise til væsentlig større bevillinger i de nordiske nabolande. Lønningsudvalget godkendte ikke forslaget, og han måtte nøjes med et mindre engangsbeløb.¹⁴

Statistisk Bureau 1880–1900

Det danske samfund ændrede sig meget i 1870erne og -80erne; industrien voksede, arbejdsskaren ligeså, og landbruget undergik store ændringer. Samtidig havde Statistisk Bureau i hele 1880erne et fast personale på under ti personer. Gad var, som det fremgår ovenfor, ikke uden viden om, hvilke emner man burde tage op. Vi kan naturligvis ikke vide, hvordan det var gået, hvis Gad havde fået forøgede bevillinger, men i sine skrivelser lagde han stor vægt på lønninger, titler og administrativ opbygning, mindre på det faglige indhold. I de samme år var den unge Marcus Rubin med meget stor dygtighed i gang med at opbygge en kommunalstatistik for København.¹⁵ Efterhånden blev det mere

og mere åbenbart, hvor elendigt den statslige statistiske institution fungerede, langsomt og uden initiativ. Rigsdagen benyttede sig ved flere lejligheder af de statistiske oplysninger, som Marcus Rubin publicerede, andre gange nedsattes særlige undersøgelseskommissioner, når man havde brug for statistiske oplysninger.¹⁶

I slutningen af 1880erne var Rigsdagen indstillet på en ændring, og i 1889 blev fremlagt et lovforslag i Folketinget om udbygning af Statistisk Bureau. Ifølge forslaget ville det betyde en forhøjelse af bevillingen til lønninger fra ca. 22.000 til 43.000 eller ca. 100%, hvilket ellers var en ganske uhørt forøgelse af en institutions budget. Lovforslaget var holdt i traditionel stil og handlede udelukkende om, hvor mange stillinger institutionen skulle bemannes med og til hvilken løn. Det ledende personale bestod fortsat af Gad som chef og en fuldmægtig, men nu foreslog finansministeren i stedet en direktør, to kontorchefer og to fuldmægtige, altså én stilling mere, end Gad havde forsøgt at få knap 10 år tidligere; også assistenternes antal kunne forøges efter forslaget. I bemærkningerne til lovforslaget gjordes rede for den statistik, bureauet hidtil havde udarbejdet og skitseredes de emner, bureauet burde tage op. Det fremgår af bemærkningerne, at »Den saakaldte sociale Statistik er hidtil saa at sige ukjendt hos os. Industristatistikken er aldeles ikke behandlet. En Mængde Forhold, vedrørende Omsætningen, trænge til yderligere Oplysning og mere systematisk Bearbejdelse«. Det var kun på landsplan, at den sociale statistik var ukendt, for Marcus Rubin havde for Københavns kommune publiceret flere undersøgelser.¹⁷

Lovforslaget om udvidelsen af Statistisk Bureau nåede kun l. behandling i samlingen

14. Stat. Bureau, kopibog 1879 nr. 661 og 7. august nr. 1267.

15. Stat. Bureau, kopibog 1879 nr. 661. *Dansk Biografisk Leksikon*, bd. 12 (København, 1982), s. 448ff.: Marcus Rubin.

16. *Rigsdagstidende 1890–91, Tillæg B*, sp. 1705ff.: Betænkning over Forslag til Lov om Ordning af Det statistiske Bureau, 10. marts 1891. Eksempler: Kommissionen ang. arbejdsulykker med betænkning af 23. sept. 1884 og Kommissionen ang. sygekasser med betænkning af 31. okt. 1887. Marcus Rubin, *Nogle erindringer* (København, 1914), s. 196ff.

17. *Rigsdagstidende 1889–90, Tillæg A*, sp. 1371ff. *Dansk historisk Bibliografi*, 2. bind (København, 1925–27), s. 544: Marcus Rubin.

Meta Hansen var den første kvinde i Danmark, som tog statsvidenskabelig eksamen; det skete i 1893. Hun blev ansat ved Statistisk Bureau og var desuden engageret i arbejde for kvinders ligestilling og valgret. Hendes politiske ståsted blev Det radikale Venstre.

Foto: Tage Ludvigsen.

1889/90 og blev fremsat på ny i samlingen 1890/91, hvor det blev henvist til udvalgsbehandling. Her kom for første gang en udførlig redegørelse for, hvad man forventede, at Statistisk Bureau skulle udføre i fremtiden. Gad blev som folketingsmand medlem af udvalget, og man må formode, at hans sagkundskab har spillet en rolle ved formuleringen.¹⁸

I foråret 1889 var blevet vedtaget lønningslove for Postvæsenet og for Telegrafvæsenet. Resultatet var blevet, at »Kvinder have lige Adgang med Mænd til at oplæres og ansættes i Statens Tjeneste ved Postvæsenet« og det samme for Telegrafvæsenet. Noget tilsvarende var der intet af i lovforslaget om Statistisk Bureau, og folketingsmand Fredrik Bajer stillede derfor forslag om en tilføjelse:

18. *Rigsdagstidende 1890-91, Tillæg A*, sp. 1387ff. *Rigsdagstidende 1890-91 Tillæg B*, sp. 1705ff.

»Kvinder have lige Adgang med Mænd til de i denne Lov nævnte Embeder og Bestillinger«. Det viste sig, at udvalget havde drøftet, »hvorvidt man i Overensstemmelse med den i Postvæsenets og Telegrafvæsenets Lønningslove optagne Bestemmelse skulde foreslåa indsat i dette Lovforslag en Ændring om Kvindernes Adgang til Ansættelse under Bureauet, men da det vides og billiges, at der allerede er givet Kvinder Adgang til saadan Ansættelse, har man opgivet i denne meget specielle Lov at søge noget saadant indført om bemeldte Adgang«. Udvalget veg uden om kvinders ret til ansættelse, fordi man havde spurgt finansminister Estrup, og han var imod. Gad viste sig også at være imod forslaget med den begrundelse, at det var unødvendigt. Han kunne rose sig af, at Statistisk Bureau havde indlagt sig fortjeneste over for kvindesagen ved at åbne stillinger for kvinder: »Statistisk Bureau er det første og endnu det eneste i den store, almindelige Administration, som har antaget Kvinder«. ¹⁹ Oplysningen var ikke helt korrekt, for Anna Hude havde været ansat i Rigsarkivet i 1889 og 1890, men netop på dette tidspunkt var hun fratrukket. Det er forstemmende, at der efter 12 år ikke var sket mere med hensyn til kvinders ansættelse i den statslige administration. Inden for Postvæsenet og Telegrafvæsenet var det blevet til henholdsvis to og tretten ansatte kvinder.²⁰

Bajer argumenterede dels med henvisninger til Post- og Telegrafvæsenets love, dels at man burde give kvinderne ret til ansættelse og ikke lade det være en nådesag. Bajer havde sat sagen på spidsen ved formuleringen »Embeder og Bestillinger« fordi embeder betød overordnede stillinger og dermed kongelig udnævnelse. Spørgsmålet blev under for-

19. Lov nr. 49 af 12. april 1889 om lønninger ved Telegrafvæsenet par. 1 afsnit D II. Lov nr. 50 af 12. april 1889 om lønninger for ... Postvæsenets Embeds- og Bestillingsmænd par. 11. *Rigsdagstidende 1890-91, Folketinget*, sp. 5236, 5238, 5247, 5274f. *Rigsdagstidende 1890-91, Tillæg B*, sp. 1710.

20. Se side 196. Emil Elberling: *Kvindens Stilling i det offentlige Liv*. Smaaskrifter udg. af Dansk Kvindesamfund, Nr. 2 (København, 1885) s. 5.

handlingerne i Folketinget kædet sammen med kvinders myndighed, hvor loven gav den ugifte kvinde myndighed, når hun fyldte 25 år, mens gifte kvinder var umyndige. Modstandere kunne ikke forestille sig en embedsmand, som skulle have et overordnet ansvar, men ikke var personlig myndig. Man kan undre sig lidt over, hvorfor Bajer kom med forslaget, for en stilling som embedsmand i Statistisk Bureau forudsatte normalt en universitetsuddannelse, og der fandtes ingen kvinder med den fornødne uddannelse; endnu var der kun kvindelige medicinere og humanister. Bajer var formentlig klar over, at det var umuligt at få forslaget igennem med den formulering og erklærede sig villig til at drøfte ændringer. Resultatet blev et kompromis: »Kvinder have lige Adgang med Mænd til de i denne Lov nævnte Bestillinger«. Dermed fik kvinder mulighed for at besætte et ikke nærmere bestemt antal assistentstillinger, ikke blot de to som Gad havde gennemført i 1879. Med hensyn til avancement var de dårligere stillet end før, for nu fremgik det af loven, at de *ikke* kunne blive embedsmænd.²¹

Under behandlingen af forslaget i 1891 havde Gad koketteret med, at »Jeg kan jo ikke med Sikkerhed sige, hvorvidt det bliver mig, der kommer til for Fremtiden at lede Bureauet«, og det fik han ret i. Lovforslaget blev led i et større forlig, og først i 1895 blev loven vedtaget. Men inden Rigsdagen nåede så langt, måtte der ske et skifte på chefposten i Statistisk Bureau. Gad var ikke i stand til at overbevise om, at han kunne udfylde de nye rammer og blev i stedet leder af et revisionsdepartement.²² Da loven blev vedtaget i december 1895 havde regeringen ansat Marcus Rubin, som var den førende på området inden for landets grænser. Institutionen fik navneforandring til *Statens* statistiske Bureau for klart at adskille den fra Københavns statisti-

ske kontor og dermed vise, i hvilket regi Marcus Rubin nu udsendte statistiske publikationer.²³

Den sidste tid under Gad blev én af de to kvindepuster ledig, men Gad besatte den ikke, måske fordi Rigsdagen på det tidspunkt arbejdede med lovforslaget om Statistisk Bureau, måske fordi han håbede, at datteren blev rask og kunne vende tilbage. Bureauet havde inden da knyttet den første kvindelige cand.polit. til sig. Mon Fredrik Bajer i 1891 vidste, at Meta Hansen var i gang med polit.-studiet og kunne blive færdig i løbet af et par år? Den nye lov øgede ikke assistenternes antal umiddelbart, men fra 1898 udvidedes fra otte til ni assistenter. Kort efter Rubins tiltræden havde bureauet tre kvinder ansat, og inden århundredskiftet var der fire kvinder.²⁴

Meta Hansen

Meta Hansen var født i 1865, i Fredensborg, hvor faderen var marketender og moderen var jordemoder. Senere var faderen dels kroforpagter dels landmand. Hendes tidligste skolegang og uddannelse ved vi ikke noget om, men i 1888 tog hun studentereksamen fra Nathalie Zahles skole. Hun kom, som mange kvinder, senere i gang med at læse end mændene, men derefter var hun hurtig. Året efter tog hun filosofikum, og i februar 1893 tog hun som den første kvinde statsvidenskabelig eksamen – endda med første karakter; der var da kun gået fire og et halvt år efter studentereksamen. Fakultetet var endnu så uforberedt på kvindelige kandidater, at eksamensprotokollens trykte formular oplyser, at »Meta Kirstine Hansen efterat have besvaret de ham ...forelagte Spørgsmaal ...og ...at føl-

21. *Rigsdagstidende 1890-91, Folketinget*, sp. 5243f. *Rigsdagstidende 1890-91, Tillæg B*, sp. 2579f. *Rigsdagstidende 1891-92, Tillæg A*, sp. 1479f.

22. *Rigsdagstidende 1890-91, Folketinget*, sp. 5246. Marcus Rubin, op. cit., s. 196f. Lov nr. 221 af 16. december 1895 om Statens statistiske Bureau. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* (København, 1902), s. 608f.

23. Marcus Rubin, op. cit., s. 196ff. Marcus Rubin stillede sig uopfordret til rådighed. *Rigsdagstidende 1895-96, Folketinget*, sp. 666, 1881. *Rigsdagstidende 1895-96, Landstinget*, sp. 543. Lov nr. 221 af 16. december 1895 om Statens statistiske Bureau.

24. *Det statistiske Departement (Statens statistiske Bureau) 1896-1920* (København, 1920), s. 141, 148. Bureauets navn ændredes i 1913 til Det statistiske Departement. *Hof- og Statskalenderen 1897 og 1900*: Statens statistiske Bureau.

gende Charakterer bleve ham tilkjendte...«²⁵ Måske fandt man en anden løsning på hendes eget eksamensbevis.

Marius Gad fra Statistisk Bureau var censor ved eksamen, og hun begyndte kort efter at arbejde dér som løst ansat, men det var ret almindeligt, at de færdige kandidater måtte det. Meta Hansen fortsatte 2 – 3 år på den måde og var blandt andet beskæftiget med kreaturtællinger. Da Marcus Rubin overtog ledelsen, blev hun ansat som assistent så hurtigt det lod sig gøre, og med det måtte hun lade sig nøje i mange år. Igen i 1903–08 blev det i Rigsdagen forsøgt at gøre kvinder ligeberettigede med mænd med hensyn til embeder, men forgæves.²⁶ Vi skal helt frem til 1918 før den første kvinde blev embedsmand, ganske vist kun fungerende fuldmægtig, men alligevel; det skete i Justitsministeriet. Det fik Meta Hansen til at gøre opmærksom på, at ingen lov generelt forbød at udnævne kvinder til embedsmænd, kun i Statens statistiske Bureau gjaldt, at »Mændene, ovenikøbet ved Lov, er beskyttede mod Konkurrence fra Kvindernes Side«. De følgende par år blev endnu et par udnævnelser af kvinder til embedsmænd listet igennem, og i 1921 kom omsider den lov, som ophævede denne forskelsbehandling. Meta Hansen blev endelig udnævnt til fuldmægtig efter 25 års fast ansæt-

telse. Knap ti år senere forlod hun statstjenesten.²⁷

Udnævnelserne var selvfølgelig eftertragtede, fordi de kvindelige akademikere dermed fik deres uddannelse anerkendt på lige fod med mændene. Det må have været bittert at se den ene mand efter den anden avancere forbi, når grunden var noget, man ingen chance havde for at ændre. De overordnede stillinger gav naturligvis prestige, og endelig gav de en højere løn.

Meta Hansen var aktiv for opnåelsen af valgret for kvinder og deltog i oprettelsen af Politisk Kvindeforening sammen med Anna Hude i 1904. Hun var en central skikkelse ved kvindetøget til Kongen i 1915 med hyldest og tak for de opnåede rettigheder. Hun var medlem af bestyrelsen for Danske Kvinders Nationalråd, og da valgretten var opnået, blev hun medlem af bestyrelsen for Københavns radikale Venstreforening og blev opstillet til Københavns borgerrepræsentation, dog uden at blive valgt. Meta Hansen var en meget aktiv og udadvendt personlighed.²⁸

Annette Vedel

Den næste kvinde, som blev ansat i Statens statistiske Bureau var Annette Vedel. Hun var født i København som datter af Udenrigsministeriets direktør Peter Vedel og den svenskfødte Fanny Hebbe. Hun er den eneste af kvinderne, som var hjemmehørende i overklassen. Hendes hjem lå på Østerbro, omgivet af embedsaristokrati og kunstnere. Også moderens familie havde et kunstnerisk islæt, men ellers var hjemmet præget af rationelle og praktiske synspunkter, med en beskeden livsførelse i det daglige. Annette tog studen-

25. *Studenterne fra 1888*. Personalhistoriske Oplysninger ved L.F. la Cour (København, 1913), s. 186. Folketælling 1860 og 1870, Frederiksborg amt, Lyng-Kronborg herred, Asminderød sogn, Fredensborg by. RA. Københavns Universitet 32.08.16, Meta Hansen; 32.29.02, s. 194.

26. Københavns Universitet 32.28.02, s. 122. *Studenterne fra 1888* (København, 1913), s. 186. *Hof- og Statskalenderen*, div. år sammenholdt med Stat. Bureau, Indtægts- og Udgiftsbog 1885/86–1897/98 passim. *Hof- og Statskalenderen 1894 og 1895*: Statistisk Bureau. *Rigsdagstidende 1903–04, Folketinget*, sp. 2805. *Rigsdagstidende 1908–09, Folketinget*, sp. 1536. *Det statistiske Departement* (København, 1920), s. 143, 148. Anna Thestrup, »Hvilke Statsembeder egne sig overhovedet til Besættelse med Kvinder?« *Spor – arkiver og historie* (København, 1987), s. 325ff.

27. Lov nr. 161 af 5. juni 1915 par. 30 (anvendt første gang 1918). Lov nr. 100 af 4. marts 1921. *Ministeriernes Maanedstidende* 1918 nr. 6, s. 108f. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen, *Jurister 1736–1936*, bd. 2 (København, 1955), s. 110.

28. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen, op. cit., s. 110. *Kvinden og Samfundet 1904*, s. 205, ibid. 1905, s. 17, 27. Sigurd Rambusch, »Først valgret – så følger alt det andet«, *Kvinder på Tinge* (København, 1990), s. 26f.

tereksamen i 1887, og året efter blev hun cand.phil. med højeste karakter.²⁹ Derefter studerede hun matematik et par år, og det kan undre, at hun ikke gjorde en universitetsuddannelse færdig ligesom sine brødre. Det kan ikke være økonomiske problemer, der bremsede hende. Mon opbakningen i et så frisindet hjem alligevel var ringere omkring en datter end omkring sønnerne? Annette tog til Sverige og underviste i matematik et par år ved Stockholms Högskola, hvilket svarer til et universitet. Hun forelæste over elliptiske funktioner og deres anvendelse og var vejleder for de yngste studerende. Samtidig var hun selv deltager ved matematikundervisning samme sted. Fra Stockholm tog hun hjem til en ansættelse på Statens statistiske Bureau, hvor hun begyndte i august 1896. Vi ved ikke, hvordan kontakten mellem Annette Vedel og direktør Marcus Rubin kom i stand, men Rubin og Peter Vedel kendte hinanden. Vedel havde for eksempel bakket Rubins ansættelse op i 1895 over for ministeriet. Rubin var lidt mindre ydmyg end forgængeren, så han meddelte blot Finansministeriet, at han havde ansat Annette Vedel.³⁰

En gang imellem kan man få et lille indblik i, hvad kvinderne lavede. I sommeren 1897 hører vi om Annette Vedel: »Hun sidder i sin Alderdomsstøttelse, og har expederet Revisionen af 2 Amter ...«; hun arbejdede med

andre ord med en statistik over alderdoms-understøttelse. Hun blev kun i bureauet i få år, fordi hun i 1901 søgte og fik en stilling som fabrikinspektør. Der oprettedes flere stillinger og heraf skulle én besættes med en kvinde, som skulle inspicere på arbejdspladser med mange kvinder ansat, for eksempel i tekstilindustrien. Hendes broder Henrik var ansat i Indenrigsministeriet og var sagsbehandler på sagen. Kun få kvinder søgte stillingen, og hendes kvalifikationer var i orden, men det var jo ingen skade til at være orienteret om, at et job med kompetence og selvstændighed var under opsejling.³¹

Få måneder efter at Annette Vedel fik ansættelse i Statens statistiske Bureau, gik hun ind i bestyrelsen i Kvindelig Læseforening. Hendes indsats dér viser hende dels som en dygtig kvinde, dels som en person, der stod fast på sine synspunkter og ikke bøjedede af, selv om det kostede at stå fast. Annette blev efter nogle år kasserer og begyndte med at styrke kassererens position ved at få bestyrelsens accept af, at tilskud fra Kultusministeriet skulle gå direkte til kassereren, som fik ret til at kvittere for beløbet. Hun overtog et forældet regnskabsystem og lagde resolut systemet om. Omlægningen var uden tvivl fornuftig; hun lod for eksempel alle årskontingenter løbe fra samme tidspunkt. Det resulterede i, at regnskabsåret blev omlagt, og generalforsamlinger flyttedes til et andet tidspunkt på året. Det gav sammenstød med formanden, Sofie Alberti, som var en ret dominerende person, og som var fortørnet over ikke at være blevet spurgt, men Annette Vedel fastholdt sin ret til som kasserer at træffe beslutninger om regnskabet. Sofie Alberti havde indtil da forelagt regnskabet på generalforsamlinger, men måtte kapitulere over for den ny kasserer. Annette Vedel kaldte på et bestyrelsesmøde ændringen for »en finesse« og mente vel en bagatel eller en lille forbedring, men i referatet blev det til »en list« og så brød striden ud for alvor; hun krævede referatet ændret. Striden resulterede i, at Annette

29. *Dansk biografisk Haandleksikon*, bd. 3 (København, 1926), s. 68ff (Peter og Valdemar Vedel). Valdemar Vedel, »Minder fra det gamle Rosenvænge«, *Mit Hjem*, 2. Årgang (København, 1912), s. 46ff. (Valdemar Vedel var Annette Vedels broder). Brita Hebbe, *Wendela. En modern 1800-talskvinna* (Stockholm, 1974), s. 46ff., 263ff. *Studenterne fra 1887*. Optegnelser saml. af Gerhard Brammer (København, 1887), s. 165. Københavns Universitet 35.18.04. Filosofikum 1888 hos Harald Høffding.

30. Brev fra Riksarkivet, Stockholm, Jnr. F 854/86, 16. okt. 1986 (Högskolestyrelsens protokoll). Indenrigsministeriet 1. kt. 1901 journalsag nr. 719, ansøgning fra Annette Vedel, 18. sept. 1901. *Marcus Rubins brevsveksling 1870-1922*, bd. 2, s. 56f., fra Rubin til Edvard Brandes, 6. okt. 1895. Statens statistiske Bureau kopibog 1896 nr. 1762, 18. juli. Finansministeriet Sekretariatet, brevbog 1896 II nr. 1189-90, 24. juli.

31. *Marcus Rubins brevsveksling*, bd. 2, s. 97, fra Michael Koføed til Rubin, 26. aug. 1897. Indenrigsministeriet 1. kt. 1901 journalsag nr. 719.

Vedel trådte ud af bestyrelsen, selv om den bad hende blive valgperioden ud. Hun indvilgede i første omgang formelt, men reelt krævede hun, at en anden varetog hendes pligter. Det var vel et forsøg på at undgå skandale udadtil, at bestyrelsen bad Annette Vedel blive, men hun tog ikke på sagen med fløjlshandsker. Da hun gik, takkede hun på generalforsamlingen de kolleger, hun havde haft et godt samarbejde med.³² Den replik var der næppe nogen, der misforstod. Set fra eftertiden synes det rimeligt, om bestyrelsen havde været orienteret om de regnskabsændringer, hun foretog, så den for eksempel kunne besvare spørgsmål fra medlemmerne.

Teckla Juel

Som den sidste inden århundredskiftet blev Margrethe Teckla Juel fast ansat i Statens statistiske Bureau i 1898, efter at have været løst tilknyttet siden 1891. Hun var født i Ålborg, men kom som otteårig til København sammen med sin familie. Moderen var forfatterinde og dermed selverhvervende, noget ret usædvanligt for den generation og det sociale miljø. Hun oversatte og skrev fortællinger og digte, skuespil og en børnebog, dels alene, dels sammen med to søstre. Hendes produktion er ikke bemærkelsesværdig, men den er heller ikke ringere end meget af, hvad der blev trykt i tiden. To skuespil blev opført på Folketeatret.³³

Tecklas moder sendte i begyndelsen af 1880'erne ansøgninger til Kultusministeriet om økonomisk støtte og beskrev her sikkert familiens forhold ret præcist. Forfattergerningen var der ikke megen tid til, fordi pasning af

hjem og børn krævede dagens timer. Faderen havde været adjunkt, men var gået på ventepenge. Han har altså tolereret, at moderen udgav bøger – og dermed tjente penge. Han har næppe ydet noget bidrag til hjemmets praktiske opretholdelse, men hans indtægt har naturligvis holdt familien oppe økonomisk. Hjemmet var præget af beskedne indtægter, men egentlig fattigt var det ikke. For at bedre økonomien havde man i en periode en logerende boende, senere boede familien sammen med mormoderen og to af moderens søstre. I dette hjem fik to piger en opdragelse, der for søsterens vedkommende førte til en uddannelse som lærerinde, og for Teckla betød en studentereksamen fra Nathalie Zahles skole i 1889, og året efter blev hun cand.phil. Hun underviste derefter i sprog – den almindeligste beskæftigelse for borgerskabets døtre, hvis de ønskede at tjene penge.³⁴ I begyndelsen af 1890'erne nævnes de kvindelige ekstrarbejdederes navne kun sjældent i regnskabet; der anføres poster som »Holck og 6 Damer for Febr. og Marts: 640 Kr« og tilsvarende. Et par år senere nævnes kvinderne i reglen ved navn, og da Teckla ikke står der, kan hun kun have været beskæftiget sporadisk. Fra 1896 – efter Rubins tiltræden – var hendes arbejdsforhold stabile, og hun fik 75 kroner om måneden. 75 kroner var ingen dårlig løn for en kvinde; det svarede nøjagtigt til, hvad Annette Vedel samtidig begyndte med som fast ansat. Antal assistentstillinger uvidedes under Rubin, men han begyndte med at besætte stillingen med en mand; først efter et par udskiftninger blev Teckla Juel fast ansat.³⁵

I sin fritid var Teckla engageret i arbejde med børn og unge i søndagsskole og K.F.U.K. (Kristelig Forening for unge Kvin-

32. Kgl. Bibliotek, Håndskriftsamlingen, Kvinde- lig Læseforening, I A 2 Mødeprotokol 1887–1903, Ordinær generalforsamling 5. febr. 1903, s. 290ff., 316, 353. Ibid., I A 3 Mødeprotokol 1903–07, s. 2ff. Foreningen havde 1903 ca. 2.500 medlemmer.

33. *Statistisk Bureaus Historie* (København, 1899), s. 144. Folketælling 1880 København, Viktoria- gade 9, 3. sal. Pål Dahlerup, *Det moderne gennem- bruds kvinder 1 – 2* (København, 1983), s. 130ff., 604.

34. Th. Hauch-Fausbøll, *Studenterne 1889–1914* (København, 1914), s. 123. Folketælling 1895 og 1901, København, Vesterbrogade 68, 2. sal. Kultusministeriet 3. kt., 2869 Ansøgninger om understøttelse til forfattere ... 1848–1915, Teckla Violanta Juel.

35. Stat. Bureau, Indtægts- og Udgiftsbog 1885/86 – 1897/98 fol. 24, 46ff. Statens stat. Bureau, kopibog 1896, nr. 1762, 18. juli. *Hof- og Statskalenderen 1897 og 1898*: Statens stat. Bureau.

der). Hun deltog også i arbejde for afholdssagen.³⁶

De faste og de løse

Fra 1879 og indtil århundredskiftet var altså ialt seks kvinder fast ansat i Statistisk Bureau. De tre første havde ikke nogen uddannelse, som gik i retning af talbehandling, og egentlige kontoruddannelser fandtes slet ikke. Så fulgte en cand.polit. og to cand.phil.er. Efterhånden som nogle kvinder fik en studentereksamen og begyndte at studere, blev kravene for at få fast ansættelse altså større.

Statistisk Bureau havde en særlig konto beregnet til aflønning af løs medhjælp, i en lang periode 6.000 kroner årligt. I den periode som fremstillingen behandler – 1879 til århundredskiftet – fik de fastansatte mænd en væsentlig del af medhjælpssummen, der altså reelt fungerede som løntillæg. Der skulle formentlig arbejdes ud over normal arbejdstid for at få andel i pengene, men da arbejdstiden lå på omkring fire og en halv time dagligt, var det heller ikke uoverkommeligt. De fastansatte kvinder havde yderst sjældent ekstraindtægter. Den resterende del af medhjælpssummen kunne anvendes til aflønning af løst ansatte. Her var en lille kerne af personer, som år efter år løste omtrent de samme opgaver og dermed havde en nogenlunde regelmæssig indtjening, og desuden nogle som var med i perioder med spidsbelastning. En folketælling krævede for eksempel flere ekstraarbejdere end normalt, og der blev bevilget et ekstra beløb. I reglen var 15 – 20 mennesker løst ansat, fordelt med fem – seks kvinder og resten mænd.³⁷

Arkivvæsenet

Rigsarkivet startede 10 år senere end Statistisk Bureau med at ansætte kvinder. Arkivet havde ikke som Statistisk Bureau løst ansatte, men Anna Hude havde benyttet arkivets læsesal ved udgiverarbejder og havde derigennem gjort sig kendt og bevist sine kvalifikationer. Formelt blev hun den eneste kvinde, som var fast ansat inden århundredskiftet, men desuden arbejdede historikeren Nanna Lange i Provinsarkivet for Sjælland med fast arbejdstid og fast månedsløn fra 1893, dog fik hun først et ansættelsesbrev i 1907.³⁸

I begyndelsen af 1880'erne fik de to tidligere arkivinstitutioner Geheimearkivet og Kongerigets Arkiv fælles ledelse, og i 1889 fortsatte reformen med oprettelse af Hovedarkivet – i daglig tale kaldet Rigsarkivet – og tre provinsarkiver. Provinsarkiverne blev bygget i løbet af de følgende år, men reformen betød, at der straks blev bevilget tre nye stillinger som assistenter i Rigsarkivet.³⁹ Alle tre skulle ansættes i den historiske afdeling, hvilket betød perioden før 1660, og kendskab til historie var derfor en selvfølge. Også sprog og for den enes vedkommende militærhistorie blev der stillet krav om, da arkivalier vedrørende militærvesen var placeret i den historiske afdeling uanset alder. Af 29 ansøgere havde over halvdelen en afsluttet universitetsuddannelse, var cand.phil. eller studerende, seks havde militære uddannelser og resten andre uddannelser. Rigsarkivar A. D. Jørgensen fremhævede i sin indstilling til ministeriet fire historikere, hvoraf kun to var færdiguddannede; de havde begge latin og engelsk som bifag, og begge havde modtaget Københavns Univer-

36. Th. Hauch-Fausbøll, op. cit., s. 123.

37. *Hof- og Statskalenderen 1880–1889*: Statistisk Bureau. Stat. Bureau, Indtægter og Udgifter 1878/79–1884/85 passim. Stat. Bureau, Indtægts- og Udgiftsbog 1885/86–1897/98 passim. Stat. Bureau, Journalsager 1880–89, Regnskab over ... Kontorudgifter ... 1/4 1883–31/3 1889.

38. *Kvindelige Akademikere*, (København, 1925), s. 210f. Arkivvæsenet. Rigsarkivet 1889–1963 nr. 417 Personalesag: Nanna Lange.

39. Axel Linvald, *Dansk Arkivvæsen* (København, 1933), s. 33ff. Arkivvæsenet (A-v). RA. nr. 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog I 1882–1903, brev af 3. maj 1889.

sitets guldmedalje.⁴⁰ Men så hørte lighedspunkterne op, for den ene var nemlig en kvinde.

Anna Hude

Anna Sofie Hude var blevet færdig med sit studium i 1887 som den første kvinde inden for det filosofiske fakultet. Hun havde vedlagt sin ansøgning meget fine udtalelser fra fagets tre professorer, og rigsarkivaren indstillede til ministeriet at ansætte hende og begrundede sin indstilling med, at »Af disse Ansøgere indtager Frøken A. Hude utvivlsomt den første Plads. Hun er den ældste, baade i Alder og Studium, og den som efter Universitetets Vidnesbyrd har lagt de bedste Kundskaber og den største videnskabelige Modenhed for Dagen. Ligeledes har hun i flere Aar arbejdet her i Arkivet og derved tilegnet sig en ikke ringe Færdighed i Læsning af gamle Dokumenter, Excerptering o.l. Dertil kommer, at mens Arkivet vil have fortrinlig Brug for hendes Arbejde, vil hun være udelukket fra saa godt som al anden Ansættelse i Statens Tjeneste, samtidig med at hun paa Grund af sine særlige Forhold endog vil have Vanskelighed ved at opnaa en Lærerindeplads. En Ansættelse i Arkivet vil altsaa omtrent være den eneste Form, under hvilken hun vil kunne fastholdes for den Videnskab, som Staten hidtil ved sin Understøttelse har givet hende Lejlighed til at dyrke med saa afgjort Held. Jeg tillader mig derfor at indstille, at Frøken Hude ansættes som Assistent ...«.⁴¹ Når rigsarkivaren skrev, at hun var udelukket fra så godt som al anden ansættelse i staten, har han formentlig tænkt på Universitetet og højere skoler, hvor hun som kvinde ikke kunne få en stilling. Når han mente, at hun »paa Grund af sine særlige Forhold« end ikke kunne få en lærerindeplads, hentydede han

til, at hun havde afsonet en fængselsdom. Det vidste man udmærket i Kultusministeriet, men begge parter viste deres frisind; ministeriet fulgte rigsarkivarens indstilling og udnævnte Anna Hude som den første kvindelige akademiker i en stilling i en offentlig institution.⁴²

Resultatet blev, at kun Anna Hude fik fast ansættelse mens den ene historiestuderende og en militærmand med statsvidenskabelig eksamen fik en løsere tilknytning; den færdiguddannede historiker ønskede i virkeligheden at få en stilling i Viborg. Rigsarkivar A.D.Jørgensen havde tidligere lagt op til, at de tre stillinger skulle aflønnes med henholdsvis 1.200, 1.100 og 1.000 kroner årligt, men ved indstillingen foreslog han kun 1.000 kroner til Anna Hude, det samme til de to andre. Det virker som kønsdiskrimination, at hun startede med det lave beløb, når hun som den eneste fik en fast stilling. Samtidig ændrede Kultusministeriet hendes stillingsbetegnelse til medhjælper, selv om rigsarkivaren havde indstillet hende som assistent, den almindelige betegnelse for de fastansatte.⁴³

Anna Hude var datter af prokurator Valdemar Hude og hustru i Roskilde. Hun var født i 1858 og tog som ganske ung den traditionelle boglige uddannelse, kvinder kunne få, nemlig et kursus for lærerinder, og underviste en tid ved Roskilde Borger-skole. I foråret 1878 fik hun økonomiske muligheder for at læse med henblik på at tage studentereksamen. Der var endnu ikke nogen skole for kvinder med eksamensret, men Nathalie Zahle havde året før oprettet et kursus, hvor kvinder kunne forberede sig, for derefter at tage studentereksamen ved en anden skole. Anna Hude gik en tid på dette kursus hos Nathalie Zahle, men så styrtede hendes private verden sammen; hun følte sig seksuelt misbrugt af sin læge og forsøgte et attentat mod ham. Hendes optræden efter voldtægten

40. A-v. RA. nr. 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog, 29. marts og 3. maj 1889. NB: Der er to breve til Kultusministeriet, dateret 29. marts. A-v. RA. nr. 420 Ansøgninger om ansættelse ved Gehejme- og Rigsarkivet 1884–1896, april 1889.

41. A-v. RA. nr. 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog, 3. maj 1889.

42. A-v. RA. nr. 416 Personalesag; Anna Hude. Leo Tandrup, *Ravn*, bd. 2 (København, 1979), s. 113ff. A-v. RA. nr 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog, 29. marts og 3. maj 1889.

43. A-v. RA. nr. 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog, 29. marts og 3. maj 1889. Kultusministeriet 3. kt. nr. 1164 brevbog 1889, nr. 2122–2124.

virker ret mærkelig. Hun opsøgte flere gange lægen for at tale med ham. Hvad hun ville opnå med en sådan samtale, er svært at se; det virker som om hun mente, at overgrebet kunne være ugjort, hvis han indrømmede sin skyld. Tanken om at dræbe ham kom mere end et år efter; hun var da blevet forlovet og blev klar over, at hendes forlovede formentlig ville bryde med hende, da hun fortalte ham om hændelsen. Købet af en revolver og forsøget på at ramme lægen var helt dilettantisk. Lægen begik selvmord inden en egentlig afhøring, og retten betvivlede ikke hendes version af begivenhedsforløbet.⁴⁴

Attentatet resulterede naturligvis i en retssag, men hun fik både menneskelig og økonomisk opbakning fra flere sider. Politikerne og pædagogen Herman Trier støttede hende, og mens retssagen stod på, modtog hun fortsat understøttelse fra Kultusministeriet til sine studier. Dansk Kvindesamfund stillede dog sin støtte i bero, indtil bestyrelsen fik oplyst, om hun kunne fortsætte sine studier under et fængselsophold, og om hun ville få tilladelse til at studere ved Universitetet, selv om hun fik en dom. Hun blev idømt en fængselsstraf på et år, som hun dog afsonede under humane former.⁴⁵

Et håb om at kunne tage studentereksamen i 1881 glippede, fordi retssagen og fængselsopholdet forsinkede hende, og hun måtte udsætte det til januar 1882. Derefter blev hun indskrevet ved Københavns Universitet og begyndte at studere. Snart efter aftalte hun med professorerne, at hun kunne opholde sig i Ribe og studere på egen hånd. Sladderer om

hendes private forhold og fængselsstraffen var sikkert mere, end hun kunne klare. Nogle måneder senere vendte hun tilbage til København, og i januar 1887 tog hun embedseksamen. Hun var dermed den første kvinde, som tog eksamen inden for det humanistiske område; tidligere havde to kvinder bestået eksamen inden for medicin, henholdsvis i 1885 og 1886, og de to næste – også medicinere – blev færdige samme år som Anna Hude. Året efter modtog hun Universitetets guldmedalje for en afhandling om lensvæsenets oprindelse; også her var hun den første kvinde. Både under sit studium og som kandidat arbejdede hun sammen med professor Erslev med udgiverarbejder.⁴⁶

Anna Hude var en kvalificeret ansøger, da Rigsarkivet i 1889 opslug assistentstillinger. Udtalelserne fra Universitetets professorer viser, at hun betragtedes som en lovende forsker. Hun skrev senere, at hun var så glad og taknemlig for ansættelsen, men allerede året efter sagde hun sin stilling op, begrundet med nervøsitet. Rigsarkivar A.D. Jørgensen mente, at det var en forhastet beslutning og opfordrede hende til at tage orlov i stedet; han tilbød derfor at lade stillingen stå åben et års tid, men det tilbud gjorde hun ikke brug af. Han gik endog så meget ind i hendes privatliv, at han anmodede hende om at skaffe udtalelser angående sygdommen fra nogen, der kendte hende personligt. Hun fik sin værtinde og en meget god veninde til at bekræfte sygdommen, og de bakkede hende op med hensyn til ansøgningen om afsked; den ene skrev afskedsansøgningen for hende. Rigsarkivaren tilbød hende så, at hun kunne blive ansat igen, hvis hendes helbred blev bedre. Rigsarkivaren skrev til Kultusministeriet, at »hendes (mig ubekendte) Grund til at søge sin Afsked ikke staar i Forbindelse med nogen forbigaaende Sygelighed eller overhoved vil kunne fjernes ...«. Hvis han ikke kendte grunden, kunne han vel ikke vide, om den kunne fjernes; han var næppe helt uvi-

44. *Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest 3. april 1893* (København, 1893), s. 71f. Leo Tandrup, op. cit., bd. 2, s. 113ff. *Nationaltidende*, 6. nov. 1880, aftenudgaven, s. 2f. *N. Zahles skole*. Arkivregistratur udg. af Landsarkivet for Sjælland m.v. (København, 1984), s. 29.

45. RA. Privatarkiv nr. 6456 Herman Trier, A.I.2. Brev fra Anna Hudes fader Vald. Hude til Herman Trier, 1880. Privatinstitution nr. 10.153 Dansk Kvindesamfund, Forhandlingsprotokol 1876–1884 s. 41, 51, 65. NB: Protokollen er ført i Dansk Kvindesamfunds københavnskreds. Kultusministeriet 3. kt. 2967 Understøttelser til studerende: Anna Hude 1878–1887.

46. Kultusmin. 3. kt. 2967 Understøttelser: Anna Hude. *Kvindelige Akademikere* (København, 1925), s. 201 og 210. Leo Tandrup, op. cit., bd. 2, s. 89f. A-v. RA. nr. 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog, 3. maj 1889.

dende om årsagen. Kultusministeriet bekræftede, at hun skulle have mulighed for at vende tilbage.⁴⁷

Allerede året efter, da der ved dødsfald blev en assistentstilling ledig, søgte hun og fik den.⁴⁸ Ved genansættelsen skrev rigsarkivaren, at hun »forhaabentlig belært af Erfaringer vil lægge det nødvendige Baand paa sit private Arbejde«. Hvis forklaringen var, at hun havde fået et nervøst sammenbrud på grund af overanstrengelse, kunne man vel godt have skrevet det året før. Forklaringen er snarere, at sammenbrudet skyldtes forholdet til professor Erslev. Der er bevaret breve veksllet mellem dem, som viser deres nære venskab helt fra den tid, og at begge formentlig gerne ville have haft et endnu nærmere forhold til hinanden. I en lang periode håbede hun på, at han ville bryde sit ægteskab, men da han valgte at blive, slog det hende ud.⁴⁹ Hun kan være flygtet ind i sit forskningsarbejde og være brudt sammen på det, men den egentlige årsag var det næppe.

Hun måtte begynde forfra med 1.000 kroner i løn, og det fik betydning i hele hendes ansættelse, at to var blevet ansat i mellem-tiden. Selv om deres anciennitet næsten var den samme, og hun havde været fast ansat længere tid ialt, fik de to andre altid højere løn, end hun gjorde; i 1891 fik den ene 1.400 kroner, eller hele 40% mere end hende. I 1893 skar rigsarkivaren 100 kroner af en ledigbleven lønsum og lagde den oven i Anna Hudes, for at forskellen ikke skulle blive alt for stor, men da der i 1897 blev mulighed for

avancementer, var det igen de to andre, der fik stillingerne. Det havde jo vist sig under Rigsdagens forhandlinger om Statistisk Bureau, at kvinder ikke på det tidspunkt kunne blive embedsmænd.⁵⁰

Blandt hendes arbejder i Rigsarkivet kan nævnes udgivelsen af Sønderjyske skatte- og jordebøger. Omkring århundredskiftet arbejdede hun med Danske Kancellis arkiv, hvor hun ordnede koncepter og indlæg til registre og tegnelser for årene 1651–1660, som de i dag kan genfindes i kancelliets arkiv. Hendes ordningsarbejder var alsidige; de strakte sig fra Danske Kancelli til grupper i Tyske Kancelli og dannelse af kronologiske samlinger af forordninger for Kongeriget og Hertugdømmerne. Hun deltog også i korrekturlæsning, men korrespondance og bogholderi tog de mandlige kolleger sig af. Under et ophold på Landsarkivet i København registrerede hun både amts- og retsbetjentarkiver og deltog i ekspeditionerne.⁵¹ Sideløbende med det tjenstlige arbejde skrev hun en afhandling om Danehøffet og dets plads i Danmarks statsforfatning, som hun forsvarede for den filosofiske doktorgrad i 1893. Det var den første doktordisputats i Danmark, skrevet af en kvinde.⁵²

Ved en forespørgsel i 1904 udtalte hendes nærmeste chef – Thiset, leder af 1. afdeling – sig ret ufordelagtigt om hende. Han nævnedes blandt andet de mange sygeperioder, og at hun ikke kunne tåle at arbejde i de kolde magasiner. Rigsarkivaren imødegik ham og oplyste, at han havde forflyttet hende til Provinsarkivet (Landsarkivet) i København, og under hendes arbejde der havde hun i en periode på et år ikke én eneste sygedag. Provinsarkivaren havde kun lovord om hendes »store Begavelse, gode Opfattelse og betydelige Ævne til hurtig at blive hjemme i det ...

47. *Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest 8. april 1893* (København, 1893), s. 71f. A-v. RA. nr. 416 Personalesag: Anna Hude, breve fra Anna Hude 1. jan. 1891 og Nico Kornerup 10. okt. 1890. A-v. RA. nr. 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog, 4. nov. 1890 til Kultusmin. Kultusmin. 3. kt. nr. 1733, journalsag 1890 nr. 840.

48. A-v. RA. nr. 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog, 1. sept. 1891.

49. A-v. RA. nr. 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog, 24. dec. 1890 og 1. sept. 1891. A-v. RA. nr. 416 Personalesag: Anna Hude, brev af 15. nov. 1890 fra Kultusmin. Leo Tandrup har i Ravn givet en meget indfølelse skildring af Anna Hude og af hendes forhold til Kr. Erslev, se f.eks. bind 2 s. 88–89, 113–118, 279–286.

50. A-v. RA. nr. 2 Bilag til rigsarkivarens brevbog, 1. sept. 1891, 10. nov. 1893, 28. okt. 1897.

51. *Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformations-tiden*, bd. 2 (København, 1899), udg. af Rigsarkivet ved F. Falkenstjerne og Anna Hude. A-v. RA. nr. 256 Månedsbetretninger fra personalet 1901–1907, Anna Hudes betretninger, passim. *Vejledende arkivregistraturer I. Danske Kancelli* (København, 1943), s. 22ff.

52. *Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest* (København, 1893), s. 71f.

ubekendte Arbejde«. Hun ønskede selv at komme tilbage til Rigsarkivet, og sygeperioderne begyndte straks igen. Snart efter mistede også rigsarkivar Secher tålmodigheden. Han kritiserede hende for at være gået hjem uden at sætte sig i forbindelse med ham, så han måtte af andre erfare, at hun var syg. Og sommerferier udnyttede hun til sidste dag! Ferie var ikke en ret, men blev bevilget individuelt efter ansøgning. Rigsarkivaren var også kritisk over for, at hun holdt foredrag, når hun ikke kunne klare arbejdet i arkivet, og i 1905 havde hun tilladt sig at deltage i stiftelsen af en forening.⁵³

Anna Hudes helbred var ikke godt, og det resulterede i mange sygedage og orlovsperioder, hvor hun forsøgte at komme til kræfter. I Rigsarkivet var hun fra starten blevet betragtet som ansat på andre betingelser end de øvrige, og hun fik brug for en særbehandling. De sidste år fik hun sin arbejdstid ændret fra fire timer i sammenhæng til 2 x 2 timer. Siden varetog hun kun halvdelen og stillede en vikar for resten, og den sidste lange tid stillede hun fuld vikar.⁵⁴ I 1910 tog hun sin afsked, og få måneder efter blev hun gift med professor Kristian Erslev, som hun havde bevaret kontakten med gennem alle årene. Han havde omsider valgt at blive skilt. Breve vekslet mellem Anna Hude og Kr. Erslev tyder på et meget lykkeligt ægteskab.⁵⁵

Anna Hude var optaget af spiritismen, allerede mens hun var ansat på Rigsarkivet. Senere gik hun over i en panteistisk livsforståelse og udgav efter sin afgang fra Rigsarkivet et par bøger om disse emner.⁵⁶

53. Finansministeriet 1. departement, journalsag 1908 nr. 2376. A-v. RA. nr. 416 Personalesag: Anna Hude, koncepter af 28. jan. 1905 og 13. febr. 1906.

54. A-v. RA. nr. 416 Personalesag: Anna Hude, passim. Det kongelige Bibliotek, Ny kgl. Sml. 2996, 4°, breve til arkivar Bricka fra Anna Hude 1890–96.

55. A-v. RA. nr. 416 Personalesag: Anna Hude, passim. RA. Privatarkiv nr. 5371 Kr. Erslev, A.I.1 breve til Erslev fra Anna Hude, A.II. breve til Anna Hude fra Erslev. Leo Tandrup, op.cit., bd. 2, for eksempel s. 279ff.

56. Leo Tandrup, op.cit., bd. 2, s. 284f. Tandrup har mange steder i værket Ravn skrevet om Anna Hude, se personregistret.

Meta Hansen og Anna Hude samarbejder

Kvinderne kendte hinanden på tværs af institutionerne, for eksempel havde Nanna Lange og Meta Hansen taget studentereksamen sammen, og Anna Margrethe Kornerup og Anna Hude må have truffet hinanden, for Anna Margrethes søster Hanne Nicoline Kornerup og Anna Hude var nære venner fra studietiden og resten af livet. Men to af dem fik et egentligt samarbejde, nemlig Meta Hansen og Anna Hude.

Omtrent samtidig med, at Anna Hudes nærmeste chef i 1904 gav udtryk for sin misfornøjelse med hende, var hun levende engageret i foreningsarbejde. En gruppe kvinder arbejdede på at oprette en forening, hvis formål skulle være at udvikle kvinders forståelse for politiske forhold; det blev til Politisk Kvindeforening. Som indbydere stod forfatterinden Palline Bagger Weis, Anna Hude og lærerinde Louise Nørlund. Palline Bagers underskrift stod først, og hun var formentlig også penneføreren. Hun arbejdede i nogle måneder med udkast til vedtægter og var tænkt som formand. Det første offentlige møde blev afholdt i november 1904, hvor Anna Hude holdt foredrag om skattelove. Mødet var velbesøgt, med en livlig diskussion efter foredraget.⁵⁷ Emnet skal sikkert ses i relation til bestemmelserne om skattebetaling, der var knyttet til loven om valget til menighedsråd. Både kvinder og mænd havde fået valget til menighedsråd i 1903.

I løbet af efteråret opstod stridigheder og omkring jul kom det til et brud mellem Palline Bagger og Louise Nørlund. Årsagen var formentlig uenighed om foreningen skulle være partipolitisk eller om den skulle gå på tværs af partierne. Det har åbenbart bragt sindene i kog, for Palline Bagger modtog et brev fra Louise Nørlund, som hun fandt var »fiskerkællingagtig«. Et brev fra Anna Hude

57. Finansministeriet 1. departement, journalsag 1908 nr. 2376, heri svar fra Rigsarkivet, Thissets indlæg af 12. juli 1904. *Kvinden og Samfundet 1904* (København, 1904), s. 205.

Seks år efter Anna Hude tog den næste kvinde – Nanna Lange – eksamen fra Københavns Universitet med historie som hovedfag. I mellemtiden havde fem andre afsluttet deres studier ved Det filosofiske fakultet. Nanna Lange havde undervist i mange år og var 40 år, da hun i 1893 var færdiguddannet. Hun blev ansat ved Landsarkivet i København, men fik aldrig en stilling svarende til sin uddannelse. Foto: Tage Ludvigsen.

fra samme tid havde været »klart, elskværdigt, høfligt ... Hun giver mig sin Mening, saa klart som jeg gav hende min. Og jeg ser, at med hende kan jeg da forhandle«. Men enige var de altså ikke! Resultatet blev, at Anna Hude stillede op som Palline Baggeres modkandidat til formandsposten, og derefter trak Palline sig tilbage. Hun ville hverken være formand eller sidde i bestyrelsen, og Louise Nørlund blev heller ikke indvalgt. Anna Hude gik ind for, at foreningen skulle være partipolitisk neutral og ønskede derfor socialdemokratiske kvinder med i bestyrelsen. Hun bad Marie Christensen gå ind i bestyrelsen, hvis hun blev valgt. Marie Chri-

stensen var formand for tjenestepigeforeningen.⁵⁸

Efter et par møder blev foreningen formelt etableret ved en generalforsamling i slutningen af januar 1905. Anna Hude blev formand; bestyrelsens øvrige medlemmer blev Anna Berendsen, gift med den radikale politiker, toldinspektør Ivar Berendsen. Hun havde trukket et stort læs ved etableringen af foreningen, specielt fordi Palline Bagger var syg det meste af tiden; det var en medvirkende årsag til, at hun gav op. De øvrige medlemmer blev ovennævnte Marie Christensen, cand.polit. Meta Hansen, ansat i Statens statistiske Bureau, kunstmaleren Marie Luplau, forfatteren Martha Ottosen og Dagmar Petersen, formand for handskesyerkernes fagforening.⁵⁹

Efter generalforsamlingen kunne programmet for de første møder præsenteres. I februar havde Ida Falbe-Hansen lovet at tale om emnet »Politik og Kvindesag«, et passende tværpolitisk emne efter Anna Hudes opfattelse. Ida Falbe-Hansen var magister i nordisk filologi, ansat ved Statens Lærerhøjskole, formand for danske Kvinders Nationalraad og havde flere faglige hverv. Den næste taler i Politisk Kvindeforening kunne blive bestyrelsesmedlem Marie Christensen, og den tredje fabriksinspektør Annette Vedel, tidligere ansat i Statistisk Bureau. Alle tre kvinder var fremtrædende personer, kendt i samtiden. Foreningen skulle dog ikke blot have kvindelige foredragsholdere, senere på foråret havde man den radikale politiker Ingvard Jensen til at tale om »De nuværende politiske Forhold«. Ingvard Jensen var aktiv for kvindesagen, og der har været lejlighed til både at tale om kravet om almindelig valgret for kvinder og

58. RA. Privatarkiv 5113 Ivar Berendsen, A.II.2 breve til Anna Berendsen fra Anna Hude 1. jan. 1905, 9. jan. 1905. *Ibid.*, fra Palline Bagger Weis 7. jan. 1905, 2 udat. (senest okt. 1904, 24. dec. 1904). *Kvinden og Samfundet 1905*, s. 27.
59. *Kvinden og Samfundet 1904*, s. 205; 1905, s. 17, 27. Sigurd Rambusch, »Først valgret – så følger alt det andet«, *Kvinder på Ting* (København, 1990), s. 21. Privatarkiv 5113 Ivar Berendsen, A.II.2 brev fra Anna Hude 9. jan. 1905.

om arbejdet med dannelsen af Det radikale Venstre.⁶⁰

Aktiviteterne fortsatte vinteren og det tidlige forår igennem, men efter at have fået Politisk Kvindeforening etableret og dens første sæson afviklet, var Anna Hude træt. Hun skrev i maj 1905 til sin gode ven og senere ægtefælle Kr. Erslev om foreningen: »det er virkelig den største Glæde, den endnu har gjort mig, det at slutte af for en Tid. Jeg trak Vejret saa lettet de første Dage ...«. Brevet viser, hvor engageret hun var i det politiske arbejde, kvindespørgsmål, bestyrelsesmøder, foredrag hun havde påtaget sig at holde og så videre. Hun ræsonnerer i brevet over, hvad kvindepolitisk arbejde betyder for kvinderne og når frem til, at kvinderne – i kraft af de samme møder, den samme parlamentariske diskussion, de samme kampe, som findes i mændenes verden – tager forskud på det, de vil opnå, nemlig politiske rettigheder. Men det har sin skyggeside, fordi mange kvinder, efter Anna Hudes opfattelse, tænker for lidt på målet og for meget slår sig til tåls med morskaben på vejen mod målet. For hende er målet det vigtigste, hun bryder sig ikke om noget, der ikke på én eller anden måde bringer målet nærmere.⁶¹

Politisk Kvindeforening havde endnu en tid Anna Hude som formand, men da det lange, seje træk skulle tages, trådte andre til. Foreningen var startet udelukkende af københavnske kvinder, men inspireret af dannelsen af Det radikale Venstre som en landsdækkende organisation, ændrede foreningen november 1906 navn til »Københavns Kvindevalgretsforening«, og inden længe var den et led i en landsdækkende organisation. Meta Hansen blev formand for den københavnske forening, og Anna Hude fortsatte som medlem af bestyrelsen. Meta Hansen bevarede formandsposten, indtil foreningens formål var nået i 1915, og den opløstes. Meta Hansen var samtidig sekretær i Landsforbundet

for Kvinders Valgret, som den landsdækkende organisation kom til at hedde.⁶²

Nanna Lange

Anna Hude var blevet færdig med studiet i 1887 og seks år senere, i 1893 blev den næste kvindelige historiker – Nanna Lange færdig. Hun blev også knyttet til arkivvæsenet, nemlig til Provinsarkivet på Jagtvejen i København. Provinsarkivet havde fælles administration med Rigsarkivet og havde sin øverste chef, rigsarkivaren placeret på Slotsholmen.⁶³ Nanna Lange er derfor taget med i denne sammenhæng.

Nanna Lange blev født på Færøerne i 1852, hvor faderen var præst. Familien flyttede nogle år senere til Jylland, siden til Fyn. Hun fik undervisning hjemme, og allerede som 16-årig underviste hun som privatlærerinde. I årene 1871/73 tog hun en uddannelse som privatlærerinde på Nathalie Zahles kursus og havde dermed dels fået sine kundskaber forbedret, dels fået et bevis for dem. Hun fortsatte som privatlærerinde, men ønskede at lære mere og tog samtidig privatundervisning i fransk. Takket være en arv tog hun i 1882–83 ni måneder til Paris for at studere fransk, og efter sin hjemkomst gik hun – som en del andre kvinder – til undervisning i sprog på Københavns Universitet; for Nanna Langes vedkommende i tale- og skriveøvelser i fransk.⁶⁴

Nanna Langes videbegærlighed var ikke tilfredsstillet, og hun ønskede at skaffe sig

62. Sigurd Rambusch, op. cit., s. 22.

63. *Kvindelige Akademikere* (København, 1925), s. 210f. A-v. RA. nr. 417 Personalesag: Nanna Lange.

64. S. Elvius: *Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869–1884*, (København, 1885–87), nr. 812.2 Sanderum, P. E. Lange. Kultusministeriet 3. kontor, nr. 2967 Ansøgninger om understøttelse til studerende, Nanna Lange 1883–93. *Aarboeg for Københavns Universitet 1883/84*, s. 176f.: understøttelser »til at høre Forelæsninger over Sprog«. Tilsvarende de følgende år, f.eks. 1884/85 s. 232f.

60. 5113 Ivar Berendsen, A.II.2., breve fra Anna Hude 31. jan. 1905, 22. marts 1905. *Kvindelige Akademikere* (København, 1925) s. 210f.

61. Privatarkiv 5371 Kr. Erslev, A.I.1. breve fra Anna Hude 15. april 1905.

større kompetence inden for sit faglige område – undervisning. Hun tog derfor i 1884 institutbestyrerindeeksamen. Denne eksamen lå i Københavns kommunes regi, men kandidaterne måtte selv skaffe sig den fornødne viden ved privat undervisning og ved selvstudier, for der var ingen undervisning knyttet til den. Mænd kunne blive optaget på seminarier og dér erhverve sig de fornødne kundskaber til at undervise, men det var lukket land for kvinderne. Nanna Lange tog eksamen på højeste niveau, hvilket stort set svarede til samtidens seminarieuddannelse suppleret med et hovedfag, hvor der krævedes »grundig Indsigt i et af de fremmede Sprog ..., saa at Examinanden kan tale og skrive det og grammatikalsk forklare det i alle dets Enkeltheder, samt kjende dets Litteratur«. Af de kvinder, som i perioden 1878/86 klarede prøven på højeste niveau, havde de tre fjerdedele forud en uddannelse som privatlærerinde fra Nathalie Zahles kursus, som må have ligget på et godt niveau. Nannas eksamen gav hende ret til at bestyre en højere privat pigeskole, der underviste piger indtil 16 år. Hun havde ingen ønsker om at lede en skole, men havde som mange andre aflagt eksamen for at kunne bevise sit kundskabsniveau og få ansættelse ved en sådan skole.⁶⁵

Men dermed var Nanna Langes studier langt fra slut. Hun havde ønske om et egentligt universitetsstudium, og i 1888 tog hun derfor studentereksamen. I årene 1883–85 og igen 1889–1893 fik Nanna Lange understøttelse fra Kultusministeriet i forbindelse med sine studier ved Københavns Universitet, men slet ikke nok til at leve af, kun 200–300 kroner årligt. Hun fik også lidt understøttelse fra et privat legat, men måtte undervise ved siden af for at klare sig.⁶⁶ I 1893 afsluttede hun sin uddannelse med historie som hoved-

fag og fransk og latin som bifag; hun var da 40 år gammel. Hun havde forceret sit studium af økonomiske grunde, og resultatet blev en dårligere eksamen, hvilket var uheldigt for hende på længere sigt.⁶⁷

Nanna Lange fik beskæftigelse ved Provinsarkivet i København fra 1893, hvor hun begyndte med tre timer om dagen, som betaltes med 2 kroner. Senere blev hun månedslønnet, men stadig som ekstraordinær arkivmedhjælper, det vil sige en stilling svarende til den Teckla Juel havde i Statens statistiske Bureau i årene 1896 og -97. For fire timer om dagen fik hun 64 kroner om måneden, men heller ikke det kunne hun leve af, og hun måtte dels undervise på et par skoler, dels lave genealogiske undersøgelser for private. Hun søgte et par gange stilling som assistent, men hendes chef, provinsarkivar Secher udtalte sig meget negativt om hende. Hun viste »en mærkelig Mangel paa Ævne til gennem Embedsarkivalierne selv at sætte sig ind i, hvorledes Administrationens Forretningsliv har formet sig til de forskellige Tider ...«. Han savnede også »Initiativ til at fravige den hende givne almindelige Instruks til Ordningsarbejdet, hvor de konkrete Forhold paabød det, og henvendte sig gjerne til mig om hver paatruffen Vanskelighed uden at forberede dennes Løsning ...«. Resultatet blev, at hun ordnede og registrerede, men det blev detailregistreringer; hun varetog forskellige renskrivningsarbejder, tilførsler i kirkebøger om navneændringer og katalogisering af arkivets bogbestand. Kritikpunkterne er meget væsentlige for en akademiker og gør det forståeligt, at hun ikke fik en assistentstilling. Først i 1907 opnåede hun en egentlig fast stilling som registrator. Lønnen steg da fra 1.000 til 1.600 kroner om året, idet hun fik sin anciennitet regnet fra 1893. Nanna Langes faste ansættelse og løntillæg faldt sammen med generelle løntillæg til alle ansatte i arkivvæsenet.⁶⁸

65. Adda Hilden, »Da kvinder lærte at lære«, Fortid og nutid, bd. 34 (1987), 121ff., spec. s. 134, 140 tabel I og 145f. Københavns Stadsarkiv. Skoledirektionen. Journalsag 1884 nr. 105.

66. Folketællinger for København 1880, 1885 og 1890 Korsgade 25, 1901 Bülowsvej 38A. Kultusministeriet 3. kt., 2967 Understøttelse, Nanna Lange.

67. *Kvindelige Akademikere* (København, 1925), s. 211.

68. A-v. RA. nr. 417 Personalesag: Nanna Lange, heri provinsarkivar Hornemanns brev af 8. maj 1906 og rigsarkivar Sechers brev af 11. maj 1907.

I forbindelse med ændringerne i 1907 får vi et lille indblik i hendes arbejdsområde: »Deres Kontortid vil bestaa af fire Timer, i hvilke De fuldt ud maa arbejde for Arkivet og én Time, i hvilken De kan besøge eget Arbejde, naar der ikke vil være at fremtage Arkivalier for Besøgende. Skulle der indtræffe det Tilfælde, at en paatrængende Ekspedition ikke kan naas afskrevet i Kontortiden, vil det paa-hvile Dem efter Landsarkivarens Forlangende at skrive den færdig efter Kontortidens Slutning, uden at De herfor kan gøre Krav paa nogen ekstra Godtgørelse«. Den manglende garanti for arbejdstidens længde må ses i lyset af, at hun havde ret til indtægter ved afskrivningen. Den ene time daglig til arbejde efter eget valg anvendte Nanna Lange til personalhistoriske undersøgelser; hun udgav bøger og artikler om forskellige slægter.⁶⁹

I 1909 erklærede hun sig interesseret i en stilling som underarkivar i Udenrigsministeriet. Secher var i mellemtiden blevet rigsarkivar, og han skrev i sin anbefaling: »Hun har været ansat ved Landsarkivet i København siden 1893, har her faat stor Øvelse i at føre Journal og stadig været beskæftiget med Ordningssarbejder ved Siden af, at hun har besørgt Skriverarbejdet. Hun har et godt Helbred og er meget arbejdsdygtig, har taget særskilt Eksamen i Fransk og siden Skoleembedseksamen i Historie... Hendes Haandskrift er udmærket. Hun er ogsaa blevet øvet i at udarbejde Registre«. Anbefalingen er positiv, men den nævner ikke evner til selvstændigt arbejde eller lignende. Helbredet lagde man stor vægt på i samtiden; provinsarkivar Hornemann gav hende engang en anbefaling, hvor hendes flid og interesse omtales på halvanden linie og hendes gode helbred på fire!⁷⁰

Der kom ikke noget ud af Nanna Langes ansøgning om ansættelse i Udenrigsministeri-

ets arkiv, og hun forblev på Landsarkivet, indtil hun som 70-årig gik af i 1922; da var hun stadig registrator. Året før kom en lov, som gav kvinder mulighed for at blive ansat som embedsmænd ligesom de mandlige akademikere, men det var kun en mulighed, ikke en ret. Nanna Lange opnåede naturligvis ikke en sådan stilling, når hun ikke tidligere havde fået en stilling svarende til sin uddannelse.

Da Nanna Lange var ung, var der bevægelser for nærmere nordisk samarbejde, og hun gik ind for nogle af ideerne. Hun skrev substantiver med lille begyndelsesbogstav og benyttede å(bolle-aa) i modsætning til samtidsens regler. Hun var erklæret ateist, vel ikke særlig nemt, når hun samtidig måtte bo sammen med moderen, der var enke efter en præst.⁷¹

Løst ansat i arkivvæsenet

Arkivvæsenet havde ikke brug for så mange løst ansatte mennesker, som Statistisk Bureau betjente sig af, og det blev kun til en enkelt i forrige århundrede, nemlig en kvinde. Hun var tilknyttet Rigsarkivet fra 1890 til 1897 og fik en fast månedsløn, der blev taget af den sum, som rigsarkivaren disponerede over. Forskellen på fast og løst ansat viste sig klart for hendes vedkommende, for da der kom en ny rigsarkivar, som ikke mente, at hendes kvalifikationer var i orden, kunne hun uden videre afskediges.⁷²

Karakteristik af kvinderne

De var stærke! Om ikke fysisk så psykisk stærke. De var oppe imod en udbredt modvilje. Marius Gad oplyste i Folketinget, at finansministeren var gået ind på forslaget om ansættelse af kvinder uden problemer, men

69. A-v. RA. nr. 417 Personalesag; Nanna Lange, brev af 11. maj 1907. A-v. RA. nr. 31 Rigsarkivets brevbog 1903-09, 1907 nr. 287. *Kvindelige Akademikere* (København, 1925), s. 211.

70. A-v. RA. nr. 31 Rigsarkivets brevbog 1903-09, 1909 nr. 269. Finansministeriet 1. dptm. journalsag 1908 nr. 2376, heri rigsarkivarens indlæg af 30. juli 1904 s. 2. A-v. RA. nr. 417 Personalesag; Nanna Lange.

71. Lov nr. 100 af 4.3. 1921. Folketælling 1880 København, Korsgade 25, forhuset 3. sal. Kultusministeriet 3. kt. nr.2981 Understøttelse, Nanna Lange. A-v. RA. nr. 417 Personalesag; Nanna Lange.

72. A-v. RA. nr. 414 Personaleforandringer i Arkiverne 1869-1903, afsnit XX, XXI og XXV. A-v. RA. nr. 417 Personalesag; Lucie Jensen.

»...hvis de ærede Herrer tro, at jeg ikke havde Vanskeligheder i andre Retninger, tage de fejl. Det blev fra mange Sider fraraadet mig at gøre det, og Stemningen indenfor selv den nærmeste Kreds maatte siges ikke at være derfor«. Det må blandt andet være medarbejderne i Statistisk Bureau, han hentydede til. Rigsarkivets chef for 1. afdl., Thiset mente, »At Kvinderne ere blevne ansatte her, skyldes den Omstændighed, at de trængte til Arkivet, ikke at Arkivet havde Brug just for dem«. ⁷³ Thiset havde altså foretrukket mænd som medarbejdere.

De fleste af kvinderne var fra middelklassen, fra hjem der havde sørget for en god skolegang, og som var frisindede nok til at acceptere, at døtrene fortsatte med skolegang eller arbejde. Studentereksamen var en eksamen beregnet på studier ved Universitetet, ikke en forberedelse til arbejdsmarkedet. Når nogen af dem alligevel ikke fuldendte et studium, kan det både skyldes, at studiet var uoverkommeligt for dem, og at de ikke kunne skaffe de nødvendige penge til at studere. Det har været vanskeligt for dem at klare sig økonomisk. Med undtagelse af Annette Vedels hjem har ingen kunnet forsørge deres døtre under et studium.

I gruppen som helhed er der overvægt af fædre med en boglig uddannelse. Anna Sofie Gad, Annette Vedel og Nanna Langes fædre havde en afsluttet akademisk uddannelse, Teckla Juels fader var cand.phil., og Anna Hudes fader exam.jur. To af dem havde selv-erhvervende mødre, nemlig Meta Hansen og Teckla Juel, hvis mødre var noget så forskelligt som jordemoder og forfatterinde. ⁷⁴

Der var lighedspunkter mellem kvinderne, men forskellene var større. Det har været som individuelle personer, de er blevet ansat, og mere eller mindre tilfældige forhold gjorde, at

netop de blev ansat i staten. Nogen kom ind takket være forbindelser; det er oplagt for Anna Sofie Gad, men må også gælde Annette Vedel. Anna Hude blev blandt andet ansat på grund af sin overlegne begavelse. ⁷⁵

Hvorfor ansattes kvinder?

Hvorfor ansatte arkivvæsenet og Statistisk Bureau overhovedet kvinder? De to institutioner havde til fælles, at de kun havde få avanceringsstillinger, og der var ikke noget naturligt advancement til andre institutioners lederstillinger. Personalet var derfor på jagt efter bedre lønnede stillinger andetsteds, og udskiftningen blev større end ønskelig; det gjaldt specielt i Statistisk Bureau. Gads forklaring om de unge mænd, der stræbte efter inden for længe at få en bedre stilling, beskrev problemet præcist. ⁷⁶

Hidtil havde mænd med hel- eller halvfærdige universitetsstudier varetaget alle arbejdsopgaver, men der var en begyndende tendens i tiden til, at arbejdsopgaverne kunne differentieres. Man prøvede at ansætte mænd som skrivere til en lavere løn, men de måtte jo i endnu højere grad være på jagt efter andre stillinger, eller de styrtede byen rundt hver ledig time for at skaffe yderligere indtægter. Så kom ideen med at ansætte kvinder. De kunne bydes en endnu lavere løn, og om de blev i længere tid eller ej, var næppe så afgørende i starten, for de skulle jo blot varetage arbejde, hvor en kort oplæring var tilstrækkelig, men de måtte selvfølgelig have en god skoleuddannelse bag sig, kunne fransk og have en god håndskrift. Gads forslag havde intet med kvindefrigørelse at gøre, men var helt pragmatisk; bureauet havde rutineprægede opgaver, som ikke krævede nogen større uddannelse; hvorfor så ikke få dem løst billigst muligt?

Der er endnu et karakteristisk træk ved ansættelsen af de kvinder, som her er omtalt. Der skulle helst bevilges en ekstra stilling, og

73. *Rigsdagstidende 1890-91, Folketinget*, sp. 5247. Finansministeriet 1. dptm. journalsag 1908 nr. 2376, heri svar fra Rigsarkivet, arkivar Thisets indlæg af 12.juli 1904.

74. I artiklen er benyttet ordene gymnasium og studentereksamen for sammenlignelighedens skyld, men de var ikke almindelige i samtiden; man talte om Den lærde Skole og eksamen artium.

75. Se s. 177 og 183.

76. Se s. 177.

den kunne så besættes med en kvinde. Det gjorde sig gældende, da Anna Sofie Gad blev ansat i Statistisk Bureau 1879 og ligeledes da Anna Hude blev ansat i Rigsarkivet i 1889. Da Meta Hansen blev ansat i 1896, blev der ikke direkte bevilget en assistentstilling, men der blev bevilget flere overordnede stillinger, som mændene i institutionen avancerede til, og assistentstillinger blev dermed ledige. Teckla Juel blev ansat i 1898, efter at bureauet havde fået mulighed for at udvide antallet af assistenter, og Nanna Langes faste ansættelse gik endelig i orden, da arkivvæsenet i 1907 fik bevilget nye stillinger. Og det var på forhånd besluttet, at én af de nye stillinger som fabrikinspektør skulle besættes med en kvinde.

Ansættelsen af Anna Hude i Rigsarkivet var lidt anderledes, men der er også lighedspunkter. Hun var den første med en formaliseret uddannelse, og her var eksamensbeviser og udtalelser, som var lette at sammenligne. Rigsarkivaren skrev udtrykkeligt, at hun var

den bedst kvalificerede, men tilføjede, at hun næppe kunne få ansættelse andre steder; der var med andre ord også et menneskeligt element i beslutningen. Resten ligner: der var bevilget ekstra stillinger, og lønnen til en assistent blev straks lavere, da det var en kvinde, som skulle have den udbetalt.⁷⁷

Hvorfor ansatte ingen ministerier kvinder i hele det 19. århundrede? Da kvinderne i 1875 fik tilladelse til at studere ved Universitetet, blev det udtrykkelig anført, at tilladelsen ikke gav ret til nogen offentlig stilling. Der stod ikke, at det var forbudt at ansætte dem, men holdningen var klar nok, og denne synsvinkel blev fulgt. Desuden var der næsten ingen kvinder med de relevante akademiske uddannelser, og da opdelingen af arbejdsopgaverne gik langsommere i ministerierne end i de underlagte institutioner, var der heller ikke nogen efterspørgsel efter kvinder, som kunne udføre kontorarbejde.

77. Se s. 177, 182, 185.